

A DALMÁCIAI EGYHÁZAK SZEREPE IMRE ÉS ANDRÁS TRÓNHARCA IDEJÉN (1197–1204)*

Amikor 1196 tavaszán III. Béla király elhunyt, trónját elsőszülött fiára, Imrére hagyta, míg kisebbik fia, András az apja által megígért, ám meg nem valósított keresztes hadjárat vezetését és a hadjárat hátterét megeremtő javakat kapta örökségül. András azonban 1197-ben hatalmi igényekkel és fegyverrel lépett fel bátyjával szemben, és miután a szlavóniai Macskinál legyőzte az uralkodót, 1198-ra Horvátország és Dalmácia ura lett.¹ Így a fivérek 1204-ig tartó viszályának egyik fő színterévé vált a Tengeremellék. Bár a két testvér konfliktusáról számos tudományos értekezés született, eddig nem került sor annak részletes elemzésére, hogy a dalmáciai egyházszerkezet ebben az összeütközésben milyen szerepet játszott, milyen kapcsolat fűzte a szembenálló felekhez. Tanulmányomban arra vállalkozom, hogy a dalmáciai egyházak Imre király és András herceg harca idején betöltött szerepét, valamint az uralkodóval és testvérével való kapcsolatát elemezzem, annak helyi egyházi és társadalmi kontextusában. Elsőként a 12. század második felének – a dalmáciai egyháztörténet szempontjából – meghatározó eseményeit vizsgálom, majd az András és Imre harca idejére eső püspök- és érsekválasztásokkal foglalkozom, végül azt elemzem, hogy milyen politikát folytattak az egyházak az uralkodó és a herceg viszálya során.

A dalmáciai egyházszerkezet belső viszonyai a 12. század második felében

A 12. század második felében Észak- és Közép-Dalmácia egyházi viszonyait – vagyis azokat a területeket, amelyek hosszabb-rövidebb ideig magyar kézen voltak a korszakban – a zárai püspökség érseki rangra emelkedése, valamint ennek következményeként a farói püspökség hovartartozása körül, a zárai és spalatói

---

* A tanulmány elkészítését a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Hivatal K 115896. számú pályázata, valamint a Horvát Tudományos Alap (Hrvatska zaklada za znanost) Izvori, priručnici i studije za hrvatsku povijest od srednjeg vijeka do dugog 19. stoljeća – Sources, Manuals and Studies for Croatian History from the Middle Ages to the End of the Long Nineteenth Century (IP-2014-09-6547) című projektje és az Emberi Erőforrások Minisztériuma ÚNKP-18-3 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programja támogatta.

¹ Szabados György: Imre és András. Századok 133. (1999) 85–95.

érsekségek között kialakult ellentét határozta meg. A zárai érsekség megalapítása, majd a gradói pátriárka fennhatósága alá rendelése nem csupán egyházi vitákat váltott ki, hanem részben előidézte Zára lázadását Velence ellen, valamint a Dalmáciáért folytatott magyar–velencei vetélkedést is érintette. A farói püspökség hovatarozásának kérdése miatt a spalatói és zárai érsekség között kialakult, csaknem harmincéves vita lezárása pedig éppen a tanulmány által vizsgált időszakra esett.

A zárai püspökség már a 4–6. század során jelentős, befolyásos egyházi központ volt.² Noha politikai értelemben Zára volt Dalmácia legjelentősebb városa,³ mégis mindössze a 12. század közepén, velencei nyomásra emelkedett érseki rangra.⁴ A zárai püspökség történetének kezdetén a salonai metropólia fennhatósága alá tartozott, majd amikor a szláv betelepülés következtében elpusztuló Salona helyét Spalato vette át az egyházi hierarchiában, a spalatói érsek joghatósága alá került egészen a 12. század közepéig.⁵ A zárai egyház történetét a 12. században elsősorban a magyar és velencei fennhatóság közötti ingadozás határozta meg. 1105-ben Könyves Kálmán révén magyar fennhatóság alá került, amikor a magyar uralkodó Zára mellett valamennyi jelentős észak- és közép-dalmáciai, valamint fontosabb szigetet – többek között Farót és Brazzát – a fennhatósága alá vonta. A Zára feletti magyar uralom azonban csak időszakosnak bizonyult, ugyanis Kálmán halálát követően, 1116-ban Velence újra megszerezte a korábban magyar kézen lévő területeket.⁶ Zára és Spalato 12. századi története 1136 körül vált el egymástól, amikor II. Béla magyar király az utóbbit, valamint Közép-Dalmáciát szinte teljesen visszafoglalta, míg Zára egészen 1181-ig velencei kézen maradt.⁷ Miközben tehát Spalato és Zára két különböző birodalom uralma alá tartozott, az egyházszervezeti határok egységesek maradtak a 12. század közepéig: a magyar kézen lévő Spalato érsekének fennhatósága alá tartozott a velencei hatalom alatt álló Zára püspöksége is. Valószínűleg már az 1130-as, de legkésőbb az 1140-es években Zára arra

² A zárai püspökség kezdeteiről lásd *Zvezdan Strika*: Kada i gdje se prvi put spominje zadarski biskup? Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru 46. (2004) 31–64.

³ *Nada Klaić*: Zadar, dalmatinska metropola do XII. stoljeća. Zadarska revija 16. (1967) 111–128.

⁴ *Gál Judit*: A világi hatalomgyakorlás és az egyház az Adriai-tenger keleti partvidékén a 12–13. században: a magyar, a velencei és a szerb egyházpolitika összehasonlítása. In: *Micae Mediaevales V. Fiatal történészek dolgozatai a középkori Magyarországról és Európáról*. Szerk. Fábián Laura et al. Bp. 2016. 56.

⁵ *Gál Judit*: A dalmáciai egyházszervezet jellemzői és 11–13. századi átalakulása. In: *Micae Mediaevales III. Fiatal történészek dolgozatai a középkori Magyarországról és Európáról*. Szerk. Gál Judit et al. Bp. 2013. 100.

⁶ *Ferenc Makk*: The Árpáds and the Comneni. Political Relations between Hungary and Byzantium in the Twelfth Century. Bp. 1988. 14–21.

⁷ *Nada Klaić – Ivo Petricoli*: Zadar u srednjem vijeku do 1409. Zadar 1976. 161–167.

törekedett, hogy Spalatótól függetlenül érseki rangra emelkedjen.⁸ Ebben a törekvésében Velencétől is kapott támogatást. A folyamat végül 1154-ben vezetett eredményre, amikor velencei nyomásra IV. Anasztáz pápa (1153–1154) október 17-én kelt oklevelében érseki rangra emelte a várost, és az osserói, vegliai, arbei és farói püspökséget egyházi jogi fennhatósága alá rendelte. Ezzel a lépéssel a velencei uralom alatt lévő dalmáciai egyházak egy érsekség alá kerültek, az egyházi és világi határok közötti ellentmondások szinte teljesen megszűntek a térségben.⁹ Ez a siker azonban a város szempontjából csak látszólagos volt, mivel 1155 februárjában¹⁰ IV. Adorján pápa (1154–1159), a velencei egyház vezetője a gradói pátriárka fennhatósága alá rendelte a várost.¹¹ A zárai érsekeknek ezt követően megválasztásuk után Velencébe, a pátriárka elé kellett járulniuk, majd a pátriárkának tett esküjük után érsekké szentelték őket. Az 1155. évi döntéssel szemben Lampréd zárai érsek Rómában tiltakozott az egyházfőnél, ám sem tiltakozása, sem Zára többszöri lázadása a velencei uralom ellen – 1159-ben, 1164-ben, 1168-ban és 1170-ben – nem vezetett eredményre.¹² 1181-ben III. Béla visszafoglalta Zárát, aminek következtében részben megszűnt a gradói pátriárkának a zárai egyházra nehezedő nyomása. A magyar fennhatóság idején, a magyar uralkodó támogatását élvezve, 1181-től egészen Zára – a negyedik keresztes hadjárat során történt – újbóli velencei kézre kerüléséig a zárai érsekek nem járultak a gradói pátriárka elé, hogy annak jóváhagyását kérjék az érsekválasztásra, így ezen időszak alatt egyetlen zárai érseket sem szenteltek fel.¹³

Az észak- és közép-dalmáciai egyházszervezetet meghatározó, a fentiekhez kapcsolódó vita a farói püspökség hovatartozásának kérdése miatt alakult ki. A korábban magyar kézen lévő Faro, Brazza és Lissa szigetei valamikor 1135 és 1146 között velencei uralom alá kerültek.¹⁴ Mindhárom sziget a spalatói érsekség területéhez tartozott, velencei nyomásra 1150 körül önálló püspökséggé

⁸ *Gál J.*: Világi hatalomgyakorlás i. m. 58.

⁹ Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae. I–XVII. Főszerk. Tadeus Smičiklas. Zagrabiae 1904–1984. (Továbbiakban: CDCr) II. 76–79.

¹⁰ CDCr II. 79–80.

¹¹ CDCr II. 76–79. A Trieszti-öbölben fekvő Grado a Velencéhez tartozó területek metropolíája volt, és az úgynevezett kisebb pátriárkákhoz tartozott a 12. század közepéig, mivel más érsekség felett nem volt hatalma, de a metropolitánál magasabb hierarchikus címet viselt. 1155-öt követően, IV. Adorján pápa döntése következtében valódi tartalmat kapott a címe, és ezt követően a Velence által elfoglalt területek, érsekségek feletti egyházi joghatóságot gyakorolta. Lásd *Robert Lee Wolff*: Politics in the Latin Patriarchate of Constantinople (1204–1261). *Dumbarton Oaks Papers* 8. (1954) 234–235.; *Erdő Péter*: A „nagyobb és kisebb pátriárkák” megkülönböztetésének gyökerei a középkori egyházi jogi szóhasználatban. In: *Egyházi jog a középkori Magyarországon*. Szerk. Uő. Bp. 2001. 214–219.

¹² *Klaić, N.* – *Petricioli, I.*: Zadar i. m. 165–169.

¹³ Uo. 171.

¹⁴ *Zvezdan Strika*: Zadar – Novo nadbiskupsko i metropoljsko sjedište Dalmacije u kontekstu političkih prilika 12. stoljeća. *Croatica Christiana periodica* 27. (2003) 14.

alakultak,¹⁵ amelynek központja Faro szigetére került, majd a zárai érsekség megalakulásakor a város egyházi joghatósága alá rendelték.¹⁶ A farói püspökség már története kezdetétől a zárai elithez kötődött: első püspöke, a korábban sikertelenül a zárai érseki címre pályázó Manzavini Márton lett.¹⁷ A farói egyházmegye hovatartozásának kérdése azonban ezzel a döntéssel még nem zárult le, a spalatói érsekség ugyanis ragaszkodott a három sziget fölötti korábbi jogaihoz. A két érsekség vitájának fontos állomása volt az 1177. év, amikor III. Sándor pápa (1159–1181) Velencébe igyekezve, a rossz időjárás miatt, egy rövid ideig Dalmáciában tartózkodott. Vis szigetén Rainerius spalatói érsek, míg Zarában Lampréd zárai érsek találkozott vele, és próbálta meggyőzni, hogy egyháza javára döntsön az egyháztartományi kérdésekben. A pápa ebben az évben Rajmund pápai legátust küldte Dalmáciába, ahol a zárai érsek részvétele nélkül zajló egyházi zsinat – a farói püspök jelenlétében – a spalatói érsek javára döntött.¹⁸ A kérdést véglegesen az 1185. évi spalatói zsinat zárta le, amely újra megerősítette az érsekség jogait a zárai igényekkel szemben.¹⁹

A dalmáciai főpapok választása András herceg és Imre király harca idején

András és Imre harcának a kezdetén mindkét magyar kézen lévő dalmáciai érseki szék üresen állt. A vizsgált időszakban a spalatói érseki székbe előbb egy bizonyos A., majd 1200 körül a perugiai Bernát, míg a zárai érsekség élére az akkori farói püspök, Manzavini Miklós került. A két érsekség mellett ekkor került új főpap a Manzavini Miklós távozása után megüresedett farói püspökség élére is, Micha spalatói kanonok személyében. Az András és Imre párharcával foglalkozó korábbi szakirodalom nem szentelt kiemelt figyelmet a dalmáciai egyházak szerepének, közülük legrészletesebben Vjekoslav Klaić és Szabados György a trónharcokat és András herceg uralmát feldolgozó tanulmányai

¹⁵ Slavko Kovačić: Koje je godine osnovana Hvarska biskupija? *Croatica christiana periodica* 15. (1991) 53–58.; *Uő*: Splitska metropolija u dvanestom stoljeću. In: *Krbavska biskupija u srednjem vijeku. Zbornik radova znanstvenog simpozija u povodu 800. obljetnice osnutka krbavske biskupije, održanom u Rijeci 23–24. travnja 1986.* Szerk. Mile Bogović. Rijeka–Zagreb 1988. 14–15., 30.

¹⁶ *CDCr* 76–79.

¹⁷ *Thomae archidiaconi Spalatensis / Archdeacon Thomas of Split: Historia Salonitana Salonitanorum atque Spalatinorum Pontificum / History of the Bishops of Salona and Split.* Szerk. Damir Karbić – Mirjana Matijević-Sokol – James Ross Sweeney. Bp. 2006. (Továbbiakban: *Historia Salonitana*) 109.

¹⁸ *Strika, Z.*: Zadar – Novo i. m. 34–36.

¹⁹ *Lothar Waldmüller*: Die Synoden in Dalmatien, Kroatien und Ungarn. Von der Völkerwanderung bis zum Ende der Arpaden (1311). Paderborn 1987. 154.

érintették a dalmáciai egyházi kérdéseket.²⁰ Szabados véleménye szerint 1197-ben, III. Celesztin (1191–1198) pápasága idején helyezte érseki székre András az A. monogramú spalatói és Manzavini Miklós zárai érsekeket, akiket a pápa még abban az évben ki is közösített. III. Celesztin halálát követően csaknem egy évvel III. Ince egy 1198. december 30-án kelt levelében arra utasította Saul kalocsai érseket, illetve Ugrin győri és Domonkos zágrábi püspököket, hogy a két érsek ügyét kivizsgálva semmisítsék meg beiktatásukat. Továbbá a szerző szerint még 1198-ban, a kiközösítést követően a spalatói káptalan megválasztotta Imre király egykori nevelőjét, a perugiai Bernátot a város új érsekének. Szabados véleménye szerint Miklós zárai érsek kapcsán is meglelt III. Ince parancsának az eredménye, ugyanis az érsek utolsó említése hivatalában – Szabados szerint – 1199. október 3-ra tehető.²¹ Vjekoslav Klaić András és Imre harca kapcsán a spalatói és zárai érsekekről óvatosabb véleményt fogalmazott meg. A. választott spalatói érsek letételét 1198. december 30-a, tehát (logikusan) III. Ince levelének kelte és perugiai Bernát 1200. évi megválasztása közé teszi. Miklós kapcsán pedig kiemeli, hogy 1198 és 1200 között több alkalommal szerepel az érsek a herceg kíséretében, valamikor 1200 során vagy 1201 elején léphetett vissza az érseki hivatalból. Klaić emellett Micha farói püspök választása kapcsán megjegyezte, hogy András humi hadjáratát vezetve Spalatóban vagy a várostól délre helyezhette Michát az egyház élére.²²

A 12–13. század fordulójának forrásait, különös tekintettel III. Ince már többször emlegetett, 1198. december 30-án kelt levelét megvizsgálva a zárai és spalatói érsekválasztások idejét és körülményeit a korábbiaknál pontosabban meg tudjuk határozni. Először is érdemes tisztázni, hogy mit tartalmaz ez a bizonyos levél a két érsek megválasztásával és letételével kapcsolatban. Ahogy fentebb volt róla szó, a korábbi szakirodalomban felmerült az a vélemény, hogy III. Ince levele szerint a két, András által a hivatalukba helyezett érseket III. Celesztin pápa kiközösítette, az érsekválasztásokra tehát 1197 során, de mindenképp a pápa 1198. január 8-án bekövetkezett halála előtt került sor.²³ Ezzel szemben III. Ince levele valójában említést sem tesz arról, hogy III. Celesztin közösítette volna ki a két főpapot. Abban ugyanis a következők olvashatók: III. Celesztin határozata alapján mindazok, akik András herceget bármilyen módon segítik, a továbbiakban egyházi kiközösítés alá esnek. Továbbá mivel e pápai döntést követően A. és Miklós támogatták és segítették a herceget – noha ezáltal ők kiközösítés alá estek –, a herceg pedig előmozdította

²⁰ Szabados Gy.: Imre i. m. 85–111.; Vjekoslav Klaić: O hercegu Andriji. RAD 136. (1898) 200–222.

²¹ Szabados Gy.: Imre i. m. 100.

²² Klaić, V.: Herceg i. m. 207–210.

²³ Szabados Gy.: Imre i. m. 98.

a megválasztásukat a királyi hatalom kárára, a három említett főpapot – Saul kalocsai érseket, illetve Ugrin győri és Domonkos zágrábi püspököket – a pápa az érsekválasztások kivizsgálására, illetve a vádak beigazolódása esetén a két érsek, Miklós és A., letételére és kiközösítésére szólította fel.²⁴ Amellett, hogy a fenti levél nem szól arról, hogy a két érseket III. Celesztin közösitette volna ki, ezzel a felvetéssel szemben a legfontosabb ellenérvként az hozható fel – amint a későbbiekben látható lesz –, hogy 1197-ben a spalatói érseki szék bizonyosan, míg a zárai érseki szék szinte biztosan betöltetlen volt, így a pápa nem is fogatosíthatott intézkedéseket a két főpappal szemben.

A zárai érsekség hosszú ideig főpap nélkül állt Manzavini Miklós megválasztása előtt. Miklós elődje Péter választott érsek volt, aki 1187-től valószínűleg 1193 végéig volt hivatalában.²⁵ Péter, akit már III. Béla város feletti hatalma idején választottak érsekké, sohasem kapott palliumot, mivel a magyar kézen lévő Zára érsekei nem járultak engedélyért a gradói pátriárka elé, ahol a veleneci főpappal hűséget kellett volna esküdniük. A zárai dokumentumok egészen 1198 februárjáig az érseki szék üresedéséről számoltak be,²⁶ az új érsek első említése 1198. február 14-hez köthető.²⁷ Manzavini Miklós választásának idejét hozzávetőleges pontossággal be tudjuk határolni, ugyanis 1197. december közepén még bizonyos, hogy nem volt új érseke a városnak, így Miklós legkorábban december végén – tehát nem sokkal Celesztin pápa halála előtt – vagy legkésőbb február elején kerülhetett az érseki székbe.²⁸ Az érsekválasztáson, bár

²⁴ „Ad nostram noveritis audientiam pervenisse, quod cum omnes communicantes in aliquo A(ndree) fratri karissimi in Christo filii nostri Ungarorum regis illustris, qui scilicet vel litteras sibi dirigerent aut ab eo reciperent destinatas vel eidem aliquod consilium vel auxilium exhiberent vel ei in aliquo communicare presumerent, de mandato bone memorie C(oelestini) pape predecessoris nostri excommunicationis fuerint vinculo innodati, N(icolaus) et A (?) post excommunicationem et inhibitionem apostolicam eidem communicare scienter, consilium et auxilium impertiri et divina presumpserant etiam celebrare, unde propter hoc in Jadertinum et Spalatinum archiepiscopos, quamvis et illi excommunicationi subiaceant, ab eodem loco remunerationis contra iuris ordinem in regie dignitatis preiudicium sunt promoti. Quia vero tante presumptionis audaciam in iniuriam dei et contemptum sedis apostolice attemptatam impunitam relinquere nee possumus nee debemus, fraternitati vestre per apostolica scripta districte precipiendo mandamus, quatenus super premissis inquirentes diligentius veritatem, si rem ita noveritis se habere, prefatos N(icolaum) et A (?), eorum electionibus imo verius intrusionibus penitus irritatis, excommunicatos publice nuntiatis et usque ad condignam satisfactionem faciatis ab omnibus artius evitari, districtius inhibentes, ne quis eis obtentu electionum fidelitatem, obedientiam vel reverentiam audeat exhibere, nullis litteris obstantibus, harum mentione non habita; a sede apostolica impetratis.” – CDCr II. 307.

²⁵ CDCr II. 211., 261.

²⁶ Például 1197. dec. 15.; CDCr II. 286–287.

²⁷ CDCr II. 290–291.

²⁸ A horvát historiográfiában általánosan elfogadott vélemény, hogy III. Ince egy 1198. február 6-án kelt levele, amelyet *Capitulum Sancte Anastasie* címzett, és amelyben a káptalant arra inti, hogy a világi befolyást mellőzze az érsekválasztás során, az a zárai Szent Anasztázia székesegyház káptalanjának küldött levél volt. Ahogy azonban arra előbb Ludwig Steindorff, majd legújabbban Marko Petrak, a Horvát

arról részletes forrással nem rendelkezünk, szinte bizonyos, hogy a klérus mellett a zárai polgárság is részt vett és érvényesítette akaratát. Ez az eljárás nemcsak Zárára, hanem a legfejlettebb dalmáciai városokra általában is jellemző volt, és legkorábban a 13. század végére vált csak az érsek- vagy püspökválasztás az egyház belügyévé.²⁹ Addig általában a városi nagygyűléseken a papság és a laikusok együtt döntöttek a város főpapjának személyéről.³⁰ Ennek okát a dalmáciai érsek és püspökök összetett szerepében kell keresni, akiket a világi vezetőkkel szemben nem egy évre, hanem egész életükre választottak meg, a városok világi életében is jelentős szerepet játszottak, a helyi diplomáciai élet vezetői közé tartoztak.³¹

Miklós, az újonnan választott érsek, aki megválasztásakor a farói püspöki címet viselte, a szűk zárai elit tagja volt, az első farói püspököknek, Manzavini Mártonnak az unokaöccse. A zárai Manzavini család példája, a vezető egyházi tisztségek több generáción keresztül tudatosan egy családon belül tartása nem volt egyedi jelenség, a zárai elit tagjai hasonlóan jártak el a 12–14. század során.³² A Manzavini család esetében is ez figyelhető meg: Miklóst, Mártonhoz hasonlóan, farói püspökké választották, majd megpróbálkozott a zárai érseki cím megszerzésével, s nagybátyjával ellentétben sikerrel járt. András herceg támogatását élvezte az új érsek, mindemellett ki kell emelni, hogy a hivatalát nem pusztán András döntésének, hanem a helyi elitben elfoglalt helyének és kapcsolatainak is köszönhette.

Miklós esetében a korábbi kutatás felvetette, hogy III. Ince Andrással való kapcsolata miatt nem szentelte fel a zárai érseket,³³ nevével csak választott érsekként találkozhatunk a korabeli iratokban.³⁴ Ha azonban alaposabban megvizsgáljuk a zárai főpapok 1181, vagyis Zára újbóli magyar kézre kerülése utáni sorsát, akkor látható, hogy Miklós elődjei Damján és Péter is csak választott érsekként szerepeltek a zárai iratokban. Ennek a jelenségnek az oka a gradói

---

történések ötödik nemzeti kongresszusán tartott előadásában felhívta a figyelmet, ez a levél valójában a calabriai Santa Severina hasonló nevű káptalanjának címzett levél volt. Mindezek alapján az említett levelet a zárai érsekválasztás vizsgálatába nem lehet bevonni. Lásd erre CDCr II. 289–290. Vö. *Ludwig Steindorff*: Die dalmatinischen Städte im 12. Jahrhundert. Studien zu ihrer politischen Stellung und gesellschaftlichen Entwicklung. Wien 1984. 123. 17. jegyz.; *Marko Petrak*: Sukobi oko izbora biskupa. Povijesnopravni aspekti pisma pape Inocenta III. kaptolu sv. Anastazije (6. II. 1198) (előadás: V. kongres hrvatskih povjesničara. Zadar, 2016. okt. 6.)

²⁹ *Grga Novak*: Povijest Splita I. Split 1957. 373.

³⁰ *Steindorff, L.*: Die dalmatinischen Städte i. m. 157–159.

³¹ *Ivan Strohál*: Pravna povijest dalmatinskih gradova. Zagreb 1913. 305–310

³² *Zrinka Nikolić Jakus*: Obitelj dalmatinskog plemstva od 12. do 14. stoljeća. Acta Histriae 16. (2008) 59–88.

³³ *Szabados Gy.*: Imre i. m. 100.

³⁴ Például CDCr II. 290–291., 353.

pátriárka és a zárai érsekség kapcsolatában keresendő: a megválasztott zárai érsekeknek, IV. Adorján pápa 1155. évi döntése értelmében, a felszentelésükért a gradói pátriárka elé kellett járulniuk, ahol egyben hűséget kellett esküdniük. A magyar uralom visszaállítása után értelemszerűen erre a választást követő útra és eskütételre nem került sor, és emiatt fel sem szentelték a zárai érsekeket. Ez történt Damján választott érsekkel (1183–1187),³⁵ Péter választott érsekkel (1187–1193)³⁶ és Manzavini Miklóssal is. Utóbbival kapcsolatban fontos kiemelni, hogy nem az András herceggel való kapcsolata miatt indult vizsgálat volt az egyetlen ügy, amely miatt III. Ince egyházi szankciókkal fenyegette, majd végül sújtotta is őt. A pápa 1198. december 3-án levelet intézett Miklóshoz, amelyben felrótta az érseknek, hogy engedély nélkül és jogtalanul hagyta el farói püspöki székét, hogy zárai érsek legyen, és azt is, hogy, mint választott érsek elmulasztott megjelenni a gradói pátriárka előtt.³⁷ A már említett 1198. december végi pápai oklevél András herceggel való kapcsolatát rótta fel Miklósnak, míg 1200. október 14-én Bernát spalatói érseknek írt levelében Miklós egyházi kiközösítését jelentette be. Ebben az esetben Miklóssal szemben az volt a vád, hogy a spalatói egyház fennhatósága alá tartozó két püspökség élére önhatalmúlag nevezett ki kisebb egyházi rendekből főpapokat.³⁸ A fent felsorolt ügyek és iratok alapján Miklós hivatalviselésének a végét és a kiközösítését 1200 októberére tehetjük, ezt követően már a zárai egyház üreseedéséről tájékoztatnak a források.³⁹

A spalatói érseki szék betöltéséről kevesebb információval rendelkezünk. Annyi bizonyos, hogy 1196-ban elhunyt Péter spalatói érsek, korábbi pannonthalmi apát, és halálát követően hosszú ideig érsek nélkül maradt Spalato.⁴⁰ III. Ince 1198. december végi levele alapján ítélve az A. monogramú spalatói érsek a levél írása idején hivatalban volt, és mivel még 1198 márciusából fennmaradt egy spalatói oklevél, amely az érseki szék üreseedésére utal,⁴¹ megállapíthatjuk, hogy A. megválasztására valamikor március után kerülhetett sor. Az A. monogramú érsekről nevének kezdőbetűjén kívül más adattal nem rendelkezünk, így arról sem, hogy milyen eredménnyel zárult az ominózus vizsgálat. Források hiányában csak feltételezhetjük, hogy A. érseket a vizsgálat után letették egyházi hivatalából. Miután az érseki szék újra megüresedett,

³⁵ *Daniele Farlati*: *Illyricum sacrum I–VIII. Venetiis 1751–1819. V. 64.*

³⁶ CDCr II. 211., 261.

³⁷ CDCr II. 304–305.

³⁸ CDCr II. 352.

³⁹ CDCr III. 2–3.

⁴⁰ *Historia Salonitana* 132.

⁴¹ CDCr II. 292.

a spalatói papság és a laikusok 1200 körül Imre király egykori nevelőjét, a perugiai Bernátot választották a város érsekévé. Bernát választását, amellyel a város azt remélte, hogy a királyi udvarnál előnyökre tehet szert, III. Ince végül 1200-ban meg is erősítette.⁴² Bernát személye nemcsak Spalato számára kecsgetett előnyökkel az udvarban, hanem a trónharcok idején Imre számára is fontos volt, hogy a város egyházának az élén egy hozzá kötődő személy állt. Mindazonáltal meg kell jegyezni, hogy Bernát – ahogy ennek a részleteire a későbbiekben még kitérek – András herceggel szemben sem ápol ellenséges viszonyt.⁴³

A tanulmány által vizsgált harmadik főpapválasztásra, a farói püspökség betöltésére azért volt szükség, mert Manzavini Miklós farói széke megüresedett. Az egyház élére Micha korábbi spalatói kanonok került, akinek megválasztására András herceg humi hadjárata körül, tehát 1198 áprilisában vagy májusában kerülhetett sor.⁴⁴ András herceg ugyanis Spalatóban tartózkodva megerősítette a farói egyház alárendelését a spalatói érsekségnek és az egyház élére Michát helyezte. A püspök személye nem jelentett meglepetést a korban, hiszen a spalatói egyház kanonokjainak a megválasztása a *suffraganeus* egyházak élére igen gyakori jelenség volt. Micha megválasztása azonban mégsem volt zökkenőmentes, hiszen azt a választás körülményeinek és Manzavini Miklós kétes egyházzogi helyzetének kivizsgálásáig III. Ince sem hagyta jóvá. Micha végül 1199-ben kapta meg az áldást a Szentszéktől.⁴⁵ Micha választását a dalmáciai egyházszervezet belső viszonyai és a rendelkezésre álló források tükrében – véleményem szerint – nem szerencsés pusztán András herceg magánakciójának tekinteni. Ha ugyanis csak András személyes döntésén múlt volna a farói püspöki cím, erősen kétséges, hogy III. Ince jóváhagyta volna végül a választást, miközben 1198 végén ő maga indított vizsgálatot A. és Miklós érsekekkel szemben, kifogásolva a herceggel való kapcsolatukat. A herceg jóváhagyása és annak egy oklevélben említése a spalatói–farói viszony megerősítésével a spalatói–zárai egyházi ellentét tükrében nyer igazán értelmet. Ahogy fentebb látható volt, már a 12. század közepétől egyházi viták tárgya Faro hovatartozása Zára és Spalato között. Bár az 1185. évi egyházi zsinat Spalatóban elvileg végleg lezárta a konfliktust az utóbbi érsekség javára döntve, a zárai elitez számos ponton kötődő egyház feletti fennhatóság megszerzésére Manzavini Miklós egy újabb kísérletet tett megválasztása után. III. Ince levele arról számolt be, hogy miután a pápa engedélye nélkül

⁴² Historia Salonitana 136.

⁴³ Uo. 140.

⁴⁴ *Kláić, V.*: Herceg i. m. 206–207.

⁴⁵ CDCr II. 325.

elhagyta püspöki székét a zárai érseki címért cserébe, saját emberét szerette volna megválasztatni farói püspököknek.⁴⁶ Miklós zárai érsek nem csupán a farói püspökség felé szerette volna kiterjeszteni az egyháza hatalmát, hanem ezt megpróbálta a spalatói érsekség alá tartozó két másik püspökség, Nona és Scardona esetében is.⁴⁷ 1198-ban Imre király a zárai érsek kérésére megerősítette a zárai egyház – egyébként sohasem létező – jogait a két egyház fölött, majd azt a spalatói káptalan tiltakozására visszavonta, és megerősítette Spalato egyházi fennhatóságát a két *suffraganeus* egyháza fölött.⁴⁸ Miklós ennél valószínűleg tovább is mehetett, ugyanis III. Ince 1200. október 14-én kelt oklevele szerint Miklós két, meg nem nevezett, a spalatói érsekség alá tartozó egyházmegye élére is új püspököt nevezett ki.⁴⁹ Nem lehet pontosan tudni, hogy melyik lehetett a két ominózus egyház; lehetséges, hogy ebben az esetben is a nonai és scardonai püspökségről volt szó. András herceg döntése, amellyel megerősítette Micha püspökké választását, ebben a kontextusban egészen más megvilágítást kap. Faro szigete politikai szempontból nem volt annyira jelentős András számára, hogy a saját emberét kelljen a püspöki székbe ültetnie, ellenben a spalatói–farói viszony megerősítésével és a püspök személye általi szorosabbra fűzésével a herceg a pápa és a magyar uralkodók álláspontját képviselte, egyben teljesíthette a spalatói egyház kérését.⁵⁰ Az érsekek és a farói püspök választása kapcsán a rendelkezésre álló ismeretek alapján az mondható el, hogy András herceg ezen a területen is úgy járt el, ahogy korábban a magyar királyok tették. A herceg támogatót egy jelöltet, illetve a farói egyház esetén az is tudható, hogy a püspökválasztást meg is erősítette. A 12–13. században a dalmáciai, elsősorban a spalatói érsekek választása kapcsán a magyar királyi politika szempontjából két jelenség is megfigyelhető volt: egyrészt már a 12. század közepére kialakult az a szokás, hogy az uralkodó jóváhagyására volt szükség az érsekek és püspökök megválasztásához, másrészt a 12. század elejétől megfigyelhető az is, hogy az uralkodók hozzájuk közel álló személyeket ajánlottak az érseki székbe.⁵¹ András herceg esetében ugyanennek a királyi gyakorlatnak az alkalmazását figyelhetjük meg.

⁴⁶ CDCr II. 322–323.

⁴⁷ CDCr II. 310–311.

⁴⁸ CDCr II. 311.

⁴⁹ CDCr II. 352.

⁵⁰ CDCr II. 309–310.

⁵¹ A dalmáciai főpapok és a magyar uralkodók kapcsolatáról lásd *Judit Gál*: The Roles and Loyalties of the Bishops and Archbishops of Dalmatia (1102–1301). *Hungarian Historical Review* 3. (2015) 471–493.

Az egyházak viszonya András herceggel és Imre királlyal

A vizsgált időszak során az Andrásához kötődő főpapok közül A. spalatói érsekről és Micha farói püspökről nem rendelkezünk a már ismerttetetteken túl más forrással, így annak megítélése, hogy milyen kapcsolatot áptak a királyi udvarral, nem lehetséges. Ezzel szemben Manzavini Miklós zárai érsekkel kapcsolatban szerencsésebb helyzetben vagyunk. Amellett, hogy a zárai érsek megválasztásának idejét szinte pontosan ismerjük, számos, egyházi szempontból aggályos lépése miatt a szentszéki iratokban is jóval nagyobb figyelmet kapott. A korábbi kutatás Miklóst András herceg saját emberének tekintette, árnyalja azonban a róla alkotott képet, hogy a korabeli források tanúsága szerint Imre király kegyeit is kereste az érsek. 1198-ból három olyan irat is fennmaradt, amely arról tanúskodik, hogy a zárai érsek Imre királynál akarta elérni, hogy erősítse meg a zárai egyház fennhatóságát Nona és Scardona püspöksége felett.⁵² Imre előbb teljesítette a zárai egyház kérését, majd a spalatói káptalan tiltakozására döntését visszavonta, és Spalato jogait erősítette meg.⁵³ Miklós András herceg dalmáciai tartózkodása során a hercegi kíséret már-már állandó tagjának számított 1198-ban és 1200-ban is.⁵⁴

A korszak – tanulmányunkban vizsgált – főpapjai közül Miklós mellett a legtöbb ismerettel Bernát spalatói érsekről rendelkezünk, aki Imre király korábbi nevelője volt.⁵⁵ Megválasztása a király számára fontos segítség lehetett a testvére által uralt területen, ám hiába kötődött a főpap Imréhez, az uralkodó és testvére közötti harc során nem volt ellenséges Andrással szemben sem. Ezt jól bizonyítja egyrészt, hogy Bernát érseksége idején mind Imrétől, mind Andrástól kapott adományokat az érsekség,⁵⁶ másrészt pedig Bernátot 1200-ban, amikor András herceg hosszabb ideig Dalmáciában tartózkodott, a herceg kíséretében találjuk.⁵⁷ A herceg kíséretének Bernát és Miklós érsek mellett más dalmáciai főpapok is folyamatosan tagjai voltak a vizsgált időszakban.⁵⁸

A dalmáciai egyházak a herceg és a király harcában semlegességre törekedtek, saját érdekük is azt diktálta, hogy az uralkodójuk és Dalmácia valódi ura, a herceg kegyét egyaránt élvezzék. Így ami a dalmáciai főpapokat illeti, többszörös elvárásnak kellett megfelelniük. Az érsekek és püspökök ugyanis

⁵² CDCr II. 288., 310., 311.

⁵³ CDCr II. 288. (Tévesen 1197-re datálva.)

⁵⁴ CDCr II. 293–294., 296–297., 353–354., 355., 357.

⁵⁵ Historia Salonitana 136.

⁵⁶ CDCr III. 16.

⁵⁷ CDCr II. 357.; CDCr Suppl. I. 60–61.

⁵⁸ Pl. CDCr II. 357.

az Adriai-tenger keleti partvidékén található városokban nem pusztán vallási vezetők voltak, hanem részt vettek a városok világi irányításában is. Mivel ők látták el a városok diplomáciai feladatait is, összeköttetést jelentettek a királyi és a hercegi udvarral. Emellett az Árpádok dalmáciai uralma alatt, így a vizsgált időszakban az érsekek a magyar külpolitikai érdekeket is hivatottak voltak képviselni.⁵⁹ Például Bernát érsek a negyedik keresztes hadjárat során hajókat bérelt Zára védelmére Velencével szemben.⁶⁰

A 12–13. század fordulója az egyházaknak juttatott uralkodói és hercegi adományok mennyiségében a korábbiakhoz viszonyítva rendkívül gazdag időszaknak számított, köszönhetően a király és a herceg harcának. Számos alkalommal az egymással szembenálló felek ugyanazt az adományt tették az adott egyháznak, és ezekben az esetekben nem a hercegi adományok királyi megerősítéséről volt szó. Ide sorolható a Biačra és Gradacra vonatkozó adomány a spalatói érsekségnek, a tengerfehérvári Szent János monostor jogainak, a spalatói érsekség kiváltságainak a megerősítése, és valószínűleg a zárai érsekséggel szemben is hasonlóan járhattak el.⁶¹ Az azonos és nagyszámú adományok egyik oka az uralkodó és a herceg konfliktusában keresendő, utóbbi ugyanis saját birodalmaként tekintett a hercegségére, így az uralkodóhoz hasonló módon járt el nemcsak világi, hanem egyházi ügyekben is. A másik magyarázat a jelenségre a dalmáciai városok és egyházak semlegessége lehet, amelyek jogaik biztosítása érdekében mind az uralkodó, mind Dalmácia tényleges ura, vagyis András herceg megerősítését fontosnak tartották.⁶²

Összegzés

A dalmáciai egyházaknak a 12. század végi, 13. század eleji magyar trónharcokban betöltött szerepét összegezve két területre érdemes felhívni a figyelmet. Egyrészt a vizsgált időszakban megválasztott főpapok korábbi kapcsolataik révén vagy a megválasztásukhoz nyert támogatás által szorosabban kötődtek a szembenálló felek egyikéhez. Manzavini Miklós zárai érsek, A. spalatói érsek és Micha farói püspök András herceg támogatásának is köszönhették választásukat, míg Bernát spalatói érsek Imre királlyal, egykori

⁵⁹ *Gál Judit*: Qui erat gratus apud eum. A spliti érsekek szerepe az Árpádok királyságában (1113–1248). In: *Magister Historiae*. Szerk. Belucz Mónika et al. Bp. 2014. 53–71.

⁶⁰ *Historia Salonitana* 148.

⁶¹ CDCr II. 293., 358.; III. 16.

⁶² *Judit Gál*: The Social Context of the Royal Grants to the Church in Dalmatia (1102–1301). *Annual of Medieval Studies at CEU* 21. (2015) 54–55.; *Judit Gál*: Ugarski horizonti u povijesti Crkve u Dalmaciji: Analiza kraljevskih darovnica Crkvi. *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti* 33. (2015) 5.

tanítványával ápolt szoros kapcsolatot. A rendelkezésre álló forrásokat megvizsgálva azonban kijelenthető, hogy a dalmáciai főpapok, kötődjenek akár az egyik vagy másik félhez, alapvetően jó viszonyra törekedtek mind a herceggel, mind a királlyal. Az András által segített Manzavini Miklós a király kegyeit is sikerrel kereste, míg Bernát a hercegi kíséret tagjaként Andrással tartott dalmáciai tartózkodása idején. A dalmáciai főpapokat elsősorban saját egyházuk és városuk érdeke motiválhatta, hiszen sokrétű szerepükből fakadóan a városaik diplomáciai életében is számos feladatuk volt. Képviseletük a városukat a királyi udvarban és a Dalmácia feletti tényleges hatalmat birtokló hercegnél is. Ugyanez a fajta semlegesség figyelhető meg a herceg és a király egyházaknak juttatott adományait illetően is. Amellett, hogy a harcoló felek rivalizálását is figyelembe kell vennünk az adományok elemzésekor, megállapítható: az egyházak és a városok igyekeztek mind a herceg, mind a király részéről bebiztosítani a kapott privilégiumokat. A vizsgálat tanulságaként emellett kijelenthető az is, hogy András herceg dalmáciai egyházpolitikája a helyi egyháztörténeti kontextus figyelembevételével árnyaltabb képet mutat annál, mint amit a korábbi kutatás rekonstruált. A zárai érsekség és a gradói pátriárka viszonyának, valamint a Faro fölött kialakult egyházi ellentétnek a fényében a vizsgálat megmutatta, hogy Manzavini Miklós esetében az érsek későbbi, 1200 októberében történt kiközösítésében nem pusztán a herceggel való kapcsolata játszott szerepet, hanem az a számos egyházi szempontból aggályos lépés is, amelyet a választott érsek saját becsvágya beteljesítéséért és a zárai egyház fennhatóságának a növeléséért tett.

THE ROLE OF THE DALMATIAN CHURCHES
DURING THE STRUGGLE FOR THE THRONE BETWEEN
KING IMRE (EMERIC) AND PRINCE ANDRÁS (ANDREW) (1197–1204)

by Judit Gál

SUMMARY

The study explores the role of the Dalmatian churches in the struggle for the Hungarian throne between the end of the twelfth century and the beginning of the thirteenth. At first, it focusses on the internal relations of the Dalmatian ecclesiastical organisation. The canonical elections that took place during the Croatian-Dalmatian Dukedom of Prince Andrew are then examined, and finally the relations between the Dalmatian prelates and the Hungarian ruler. To summarize the results of the research, it can be

stated that the ecclesiastical policy of Prince Andrew was less clear cut than hitherto supposed by scholarly research. While some prelates did receive support from either the prince or the king for their election, they then remained on good terms with both of them despite the war that set King Emeric in opposition to Prince Andrew. Quite naturally, the Dalmatian prelates must have been led by the interests of their own church and city, in which they played a leading diplomatic role on account of their multiple positions.